

Moamer ŠEHOVIĆ
JU Muzej Sarajeva

NAJVEĆE NEOLITSKO NASELJE NA PODRUČJU SARAJEVA

Apstrakt: Butmir je najstarije i najpoznatije arheološko nalazište iz kasnog kamenog doba u Bosni i Hercegovini. Iskopine u Butmiru otkrivene su na području Ilidže, današnjeg predgrađa Sarajeva, još 1893. godine, od strane austrougarske vlasti, tokom izgradnje poljoprivredne škole. Nalazište je učinilo Bosnu i Hercegovinu poznatu u svjetskim naučnim krugovima. Iskopavanje na lokalitetu Butmir trajalo je od 1893. do 1896. godine. Istraživačke radove obavili su eminentni stručnjaci iz Zemaljskog muzeja Vaclav Radimski i Franjo Fiala. Ovo senzacionalno otkriće krajem 19. stoljeća dovelo je do održavanja Međunarodnog kongresa arheologa i antropologa u Sarajevu, u augustu 1894. godine.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, Sarajevo, neolit, Butmir (Butmir I, Butmir II, Butmir III), Međunarodni kongres, butmirska kultura, zemunice, keramika, figuralna plastika, adoranti, strelice, lovci

Abstract: Butmir is the oldest and most famous late Stone Age archaeological site in Bosnia and Herzegovina. Excavations in Butmir were discovered in the Ilidža area, today a suburb of Sarajevo, as early as 1893 by the Austro-Hungarian government during the construction of an agricultural school. The site made Bosnia and Herzegovina known in world scientific circles. Excavations at the Butmir site lasted from 1893 to 1896. The research work was performed by eminent experts from the National Museum Vaclav Radimski and Franjo Fiala. This sensational discovery at the end of the 19th century led to the holding of the International Congress of Archaeologists and Anthropologists in Sarajevo in August 1894.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, Sarajevo, Neolithic, Butmir (Butmir I, Butmir II, Butmir III), International Congress, Butmir culture, dugouts, ceramics, figural plastics, adorants, arrows, hunters.

Promjena klimatskih uslova u Evropi poznatih kao atlantski klimatski optimum, oko 7000–5000. godine p. n. e., donosi stabilizaciju umjerenе klime, što se pozitivno odražava na uslove za nastanak novog načina života. Ekonomska baza ljudskih zajednica prelazi s lovačkog načina privređivanja na proizvođački, a to znači prelazak na zemljoradnju i stočarstvo. Promjena koja je uslijedila rezultirala je trajnim naseljavanjem pojedinih mjesta i formiranjem naselja u kojima se živjelo dosta organizirano.¹

Granica između srednjeg i mlađeg neolita u Bosni nije jasno naglašena, što uslovljava da se butmirska grupa prisutna na ovom terenu tretira u periodu mlađeg neolita. U prvom redu, misli se na veliko i respektabilno neolitičko naselje u Butmiru (3500–2500. godine p. n. e.), mada su tragovi neolitskog načina života prisutni u naselju Naklo kod Vojkovića kao i na području Mokrog, u Marinkovoj pećini.²

Ova grupa dobila je ime po nalazištu u Butmiru, naselju na području Ilidže, u kojem su vršena djelimična iskopavanja između 1893. i 1896. godine. Pokretni arheološki materijal koji je tada prikupljen i danas predstavlja jednu od osnova za poznavanje i proučavanje butmirske kulture.³ Neolitsko nalazište u Butmiru najbogatije je u Bosni i Hercegovini, ali i cijeloj jugoistočnoj Evropi, po čemu je dobila i ime.⁴

Ostaci ovog neolitskog naselja pronađeni su u ravnici gdje se teren blago uzdiže uz neposrednu blizinu rijeke Željeznice. U toku arheoloških radova na ovom lokalitetu otkopana je najveća površina naselja butmirske kulture, a konstatirano je postojanje oko 90 zemunica, koje su služile za stanovanje i druge namjene. Određeni broj zemunica imao je unutrašnja i vanjska ognjišta, pa je sigurno da jedan broj ovih objekata

1 Alojz Benac, “Mlađe kameno i prelazno doba”, u: *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do pada ovih zemalja pod osmansku vlast*, Sarajevo, Veselin Masleša, 1966, 29.

2 Salmedin Mesihović, “Inscriptiones Latinarvm Saraevonensis”, *Historijska traganja*, Sarajevo, Institut za historiju, I, 2008, 2.

3 Arheološki leksikon, tom I, 16. Veća naselja koja pripadaju butmirskoj kulturi, pored Butmira, su: Brdo kod Kiseljaka, Okolište kod Visokog, Obre II kod Kaknja, Mujevine u Alihodžama kod Travnika, Nebo u dolini Bile, Brajkovići kod Travnika i Kraljevine u Novom Šeheru kod Maglaja.

4 Vejsil Ćurčić, “Prehistoričke utvrde oko Sarajeva”, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Sarajevo, Zemaljski muzej BiH, 1908, XX, sv. 3, 363.

jesu stambeni i slični objekti. Zemunice u ovom naselju bile su raspoređene u nekoliko skupova i grupisane oko slobodnih površina koje se mogu nazvati malim trgovima, a na kojima su se održavale svekolike radnje koje su neophodne za život jednog naselja.⁵

Međutim, ovo naselje nije pružilo adekvatne dokaze o stambenoj arhitekturi, pa se ovaj nedostatak dokaza može protumačiti jedino kao propust koji je učinjen prilikom iskopavanja, jer na ovom arheološkom lokalitetu kulturni sloj negdje doseže debljinu i preko tri metra, te je nemoguće da sadrži samo zemunički način stanovanja, koji je ustanovljen na samo dva lokaliteta, na Butmiru i na lokalitetu Nebo.⁶

Podaci o ovom neolitskom naselju su dragocjeni u smislu rasvjetljavanja načina života jedne dobro organizirane zajednice ljudi.

Međutim, butmirsko naselje je bogato i raznovrsnim tipovima kamenih strelica, posebno specifičnim kamenim noževima prilagođenim za upotrebu, dok su koštana oruđa nađena u malom broju. Umjetnost stanovnika Butmira, kao, uostalom, i kod svih drugih ljudi iz doba neolita, nalazila je najširi i gotovo svakom čovjeku tog doba pristupačan medij u keramici.⁷

Keramičke posude i figuralne izrađevine pokazuju izvanredno razvijen osjećaj za lijepo kod pripadnika butmirske grupe. Oblici i ornamentalni sistem na posuđu iz samog Butmira izazvali su veliku pažnju prahistoričara širom svijeta. Istu takvu pažnju izazvale su i ljudske i životinjske figure iz samog naselja. Jedna od vodećih formi butmirske keramike – Butmir I (3500–3200. godine p. n. e.) – je bikonična zdjela, tamne i dobro glačane površine, ukrašena ponekad kanelurama u gornjem dijelu posude ili nizom plastičnih dugmadi na oštrm ramenu.⁸

U butmirskom keramičkom repertoaru najzapaženiji oblici vaza jesu tzv. kruškolike posude i loptaste vaze s malom prstenastom nogom. Njima se još pridružuju: šolje, bikonični sudovi, razne druge bikonične forme, minijaturne vaze, žrtvenici na nogama, veliki lonci i tome slično.⁹

5 A. Benac, "Mlađe kameno i prelazno doba", 50-51.

6 Isto, 51. Svakako da broj od 90 zemunica kao i njihov raspored pružaju dokaze koji idu u prilog adekvatnoj zemuničkoj stambenoj arhitekturi, ali i jedinom obliku stambenih formi na lokalitetu Butmira.

7 Borivoj Čović, *Od Butmira do Ilira*, Sarajevo, Veselin Masleša, 1976, 29.

8 A. Benac, *Mlađe kameno i prelazno doba*, 53.

9 Isto, 54.

Keramika s ovog nalazišta odlikuje se izvanrednim dekorativnim ukrašavanjem, u kojem se razlikuju krivolinijski i pravolinijski motivi, koji se zadržavaju sve do kraja života u ovom naselju, ali i butmirske kulture uopće. Glavnu poziciju među geometrijskim motivima imaju udubljeni plastični spiralni C i S motivi, koji su karakteristični za butmirsku kulturnu grupu. Slobodni prostor između dekoracija ispunjava se tačkastim ubodima. Među pravolinijskim pravim geometrijskim motivima preovlađuju trokutovi i rombovi u raznim kombinacijama kao i pravilna šahovska polja.¹⁰

Naredna faza butmirske kulture, u kojoj do punog izražaja dolaze sve najbolje osobine keramičkih izrađevina, jeste klasična faza, ili Butmir II (3200–2800. godine p. n. e.). Kod keramike u tom periodu dolazi do promjene, prvenstveno nestaju kakanjski elementi, a fina keramika javlja se u tri osnovne vrste: crnoglačana keramika, spiralno-trakasta keramika i keramika hvarsko-lisičićkog tipa. Keramika sa spiralno-trakastom formom ukrašavanja najzastupljeniji je vid ukrašavanja klasične butmirske kulture.¹¹

U tehničkom pogledu, to su najbolji proizvodi tadašnjih majstora grnčara, koji proizvode razne oblike keramičkih posuda: od loptastih vaza, bikonične zdjele, šoljice, kruškolike vaze, visoke šoljice ovalnog profila, vaze s više nogu, žrtvenici na četiri noge i razno minijaturno posuđe.¹² Motivi sa spiralnim ukrašavanjem izvode se po pravilu na loptastim vazama, a izuzetno na drugim keramičkim posudama. Spiralni motivi su u tom periodu doživjeli pravi procvat, a posebno dekorativno djeluju S i C motivi u jedinstvenom frizu s poljima obojenim crvenom i bijelom bojom. Treba naglasiti da se tada javljaju i motivi “vučijih zuba”.¹³

Trakasti i pravi geometrijski motivi nastavljaju tradiciju iz prethodne faze, ali su sada kombinacije mnogo raznovrsnije i upotreba bijele inkrustacije je mnogo češća. U butmirskoj kulturi naselje Butmir je

10 Zdravko Marić, *Monografija Ilidža*, Sarajevo, Općina Ilidža, 2000, 101. Prije svega, misli se na ukrašavanje keramičkog posuda kanelurama.

11 Isto, 101-102.

12 Z. Marić, *Monografija Ilidža*, 106.

13 Isto, 107.

najdalje otišlo u varijacijama pravocrtnih motiva i najviše razvilo geometrijski stil.¹⁴

Također, butmirsko naselje je i glavno nalazište plastičnih izrađevina i zbog toga se ovi nalazi moraju ubrojati u klasičnu fazu butmirske kulture. Najveći broj butmirske figuralne plastike odnosi se na prikaz ljudskih likova, tačnije sedamdeset i dva (72) figuralna prikaza, a samo mali dio pripada prikazu sa životinjskim predodžbama.¹⁵ Kod figuralne plastike važno je napomenuti da je rađena s posebnom pažnjom, u tehnici crnoglačanih figura, s urezima koji naglašavaju detalje tijela i odjeće. Veći broj ljudskih figura prikazuje i ima ženske crte, s prikazom ženskih atributa, što predstavlja potvrdu o dominaciji matrijarhata i kulta Velike Majke.¹⁶

Jedan broj sačuvanih glava ljudskih figurica (njih osam) pokazuje osobine realistične umjetnosti. Od početka 20. stoljeća stručnjaci raznih disciplina vezanih za antropologiju usmjerili su svoju pažnju prema figuralnom prikazu butmirskih vajara i dosta vremena potrošili proučavajući crte lica, oblik nosa i prikaze kose, tražeći rasne odlike butmirskih ljudskih figurica.¹⁷

Pored realističnih figura, u Butmiru su dosta brojne sheme u prikazu ljudskih likova, prije svega u dvije varijante: prva, kod koje je lice plastično uokvireno ili ima neprirodno horizontalni položaj, a nos i obrve su jako naglašeni, i druga grupa, u koju spadaju tzv. adoranti, s uzdignutim ili na prsima prekriženim rukama. Vrlo je vjerovatno da su to likovi učesnika u nekim kulturnim radnjama, a koje mi nikada nećemo detaljnije upoznati. Može se samo pretpostaviti da su najčešće obrade bile vezane uz likove demona ili božanstva plodnosti, pa bi takvi kultovi bili normalna manifestacija duhovnog života i u butmirskoj grupi. Teže bi bilo pomišljati na neku drugu vrstu kulta.¹⁸ Mali broj figurica

14 Isto, 107.

15 Isto, 107. Pored figuralne plastike koja se odnosi na prikaz ljudskih likova i životinjskih figura, postoji i plastično ukrašavanje keramičkog posuđa, kao što su nizovi plastičnih dugmadi.

16 Alojz Benac, *Religijske predstave prastanovnika južnoslavenskih zemalja*, Sarajevo, Akademija nauka i umjetnosti BiH, 27.

17 Enver Imamović, "Prostor Bosne i Hercegovine u prethistoriji i antici", u: *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Sarajevo, Bosanski kulturni centar, 1998, 16.

18 A. Benac, *Mlađe kameno i prelazno doba*, 58.

prikazuje životinje, prije svega rogatu stoku, odnosno goveda. Neke od ovih figura su pažljivo rađene, ali nigdje nije zapažen smisao za realizam kao kod ljudskih likova. Keramika najmlađe kulturne butmirske grupe – Butmir III (2800–2500. godine p. n. e.) pouzdano je izdvojena jedino u Obrima II, zato se njene osobine ne mogu prikazati u nalazima Butmira.¹⁹ Neolitsko naselje Butmir smješteno je na povoljnom mjestu, a o tome svjedoče nalazi pšenice, ječma i sočiva. Među ovim agrikulturama pronađeni su i ostaci divljih jabuka, lješnika te nekih drugih divljih sorti. Ovi nalazi najbolje dokumentiraju sakupljačku djelatnost pripadnika butmirske kulture. Jedna od zanimljivosti koja je vezana za Butmir su kosti domaćih životinja, kojih je pronađeno vrlo malo, što daje novo svjetlo za poznavanje života ondašnjih ljudi, na osnovu čega se može zaključiti da je stočarstvo igralo sporednu ulogu u ekonomiji ovog naselja. Stanovnici neolitskog Butmira bili su vrsni lovci, a najviše su lovili krupnu divljač, jelena, srnu, divlju svinju. U odnosu na stočarstvo, lov je predstavljao važno zanimanje.²⁰

19 Z. Marić, *Monografija Ilidža*, 106 -110.

20 Isto, 110.

ZAKLJUČAK

Sarajevsko područje ima dug i značajan kontinuitet postojanja funkcionalne naseobinske kulture. Ta kultura nije nastala *ex nihilo*, niti je samo producirana načinom života u mediteranskom grčko-rimskom stilu. Pored nesumnjivih i presudnih utjecaja koje su imali impulsi razvijene grčko-rimske civilizacije, ona je imala određenu uzročno-posljedičnu vezu i s prethodnim periodima. Najranije prisustvo ljudi u ovom naseobinskom kontinuumu na sarajevskom području moglo bi se povezati s povlačenjem posljednjeg ledenog doba, kada je zapadnobalkanska populacija bila prisiljena, usljed rasta nivoa mora, da se povlači prema unutrašnjosti, od leda i snijega oslobođenim bosanskim brdsko-planinskim prostorima.

Znatno kasnije, u periodu neolitika, na prostorima gornje Bosne razvija se osebuja i snažna butmirska kultura. Važno je naglasiti da naseobinska kultura sarajevskog područja već ima izgrađenu fizionomiju zasnovanu na poljoprivrednom gospodarstvu. Taj tip naselja su već respektabilne veličine i bila su i gravitacione tačke jednog šireg područja.

Neolitsko nalazište u Butmiru najbogatije je u Bosni i Hercegovini, ali i cijeloj jugoistočnoj Evropi, po čemu je dobila i ime. Keramika s ovog nalazišta odlikuje se izvanrednim dekorativnim ukrašavanjem, gdje se razlikuju krivolinijski i pravolinijski motivi, koji se zadržavaju sve do kraja života u ovom naselju, ali i butmirske kulture uopće.

Oblici i ornamentalni sistem na posudu iz samog Butmira izazvali su veliku pažnju prahistoričara širom svijeta. Istu takvu pažnju izazvale su i ljudske i životinjske figure iz samog naselja. Podaci o ovom neolitskom naselju dragocjeni su u smislu rasvjetljavanja načina života jedne dobro organizirane zajednice ljudi.

U svakom slučaju, područje gornje Bosne a, svakako, i sarajevski kraj, zasigurno još nije iscrpljeno za istraživanje i vremenom će doći do novih pronalazaka koji će dovesti do revizije prahistorije, pa tako i historije na području Sarajeva.

LITERATURA

- Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, tom I–III, mape 1–4, Sarajevo, Zemaljski muzej, 1988.
- Benac, A., “Mlađe kameno i prelazno doba”, u: *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do pada ovih zemalja pod osmansku vlast*, Sarajevo, Veselin Masleša, 29- 87, 1966.
- Benac, A., “Mlađe kameno i prelazno doba”, u: *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do pada ovih zemalja pod osmansku vlast*, Sarajevo, Veselin Masleša, 29-93, 1984.
- Benac, A., *Religijske predstave prastanovnika južnoslavenskih zemalja*, Sarajevo, Akademija nauka i umjetnosti BiH, 2012.
- Čović, B., *Od Butmira do Ilira*, Sarajevo, Veselin Masleša, 1976.
- Ćurčić, V., *Prehistoričke utvrde oko Sarajeva*, GZM, XX, sv. 3, 363-381 + tab. I–II, 1908.
- Imamović, E., “Prostor Bosne i Hercegovine u prethistoriji i antici”, u: *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Sarajevo, Bosanski kulturni centar, 13-41, 1998.
- Marić, Z., *Monografija Ilidža*, Sarajevo, Općina Ilidža, 101-110, 2000.
- Mesihović, S., *Inscriptiones Latinarvm Saraevonensis*, Historijska traganja, I, Sarajevo, Institut za historiju, 9-68, 2008.

Summary

THE LARGEST NEOLITHIC SETTLEMENT IN THE SARAJEVO AREA

The Sarajevo area has a long and significant continuity of the existence of a functional settlement culture. This culture did not originate *ex nihilo* nor was it only produced by the Mediterranean Greco - Roman style of life. In addition to the undoubted and decisive influences that the impulses of the developed Greco - Roman civilization had, it also had a certain causal connection with previous periods. The earliest presence of people, in this settlement continuum in the Sarajevo area, could be related to the withdrawal of the last Ice Age when the Western Balkan populations were forced, due to rising sea levels, to retreat inland to the ice and snow free Bosnian hills.

Much later, in the Neolithic period, a distinctive and strong Butmir culture developed in the Upper Bosnia area. It is important to emphasise that the settlement culture of the Sarajevo area already has a built physiognomy based on agriculture. Settlements of this type are already respectable in size and were also the points of gravity of a wider area.

The Neolithic site in Butmir is the richest in Bosnia and Herzegovina, but also in the whole of Southeast Europe, after which it got its name. The pottery from this site is characterised by extraordinary decorative decoration, among which there are curvilinear and rectilinear motifs that remain until the end of life in this settlement, but also Butmir culture in general.

The shapes and ornamental system on the pottery from Butmir itself have attracted a lot of attention from prehistorians around the world. Human or animal figures from the settlement itself attracted the same kind of attraction. Data on this Neolithic settlement are valuable in terms of illuminating the way of life of a well-organized community of people.

In any case, the Upper Bosnia area, and certainly the Sarajevo area, is, without doubt, not yet exhausted for research, and in time new discoveries will be made that will lead to a revision of prehistory, including history in the Sarajevo area.

